

КЫРГЫЗ ИЛИМДЕР ТЕРМИНОЛОГИЯСЫНЫН ПРОБЛЕМАСЫ

Тилдин терминологиясы бул - объективдүү процесс, илим техникалык өнүгүү, өлкөнүн экономикасын өнүктүрүү, жалпы жаңылыктар, дүйнөдөгү жана өлкөдөгү коомдук-саясий абалы, экономика жана илимдеги көп тармактуу келишимдин өнүгүүсүнүн бирдиктүү фактору. Актуалдык терминология лексиканын өсүшүнүн лингвистикалык окуусунун аспекти. Кыргызстанда Советтик мезгилде эки маданият калыптанган - орус жана улуттук. Ошол жана башка маданиятты адамдар балалык кезден билишкен: Кыргыз-стандын мектептеринде окутуунун эки түрү болгон ал - орус тили жана улуттук тил, ал бөлүнүш азыркы күнгө чейин келе жатат. 1990-жылга чейин кыргыз тили орус мектептеринде окулган эмес.

Орус мектептери жогору деп эсептелинчү жана ар бир кыргыз балдарын орус мектепте окутканга аракеттенишчү. Айыл тургундары улуттук мектептен окушат шаардыктар орусча, шаардан өскөн кыргыз студенттер азыркы учурда өз тилин жакшы өздөштүрө алышпайт. СССР кулагандан кийин «Кыргызстан тарыхы», «кыргыз тили» жана «кыргыз адабияты» сөзсүз түрдө орус мектептерине киргизилген. Кыргыз тарыхында жана адабиятында толук курс жетишпейт (Чынгыз Айтматов өзүнүн чыгармаларын орусча жана аны кыргыз тилине которууга мажбур болушкан), ошондуктан тарыхта жана адабиятта улуттук «Манас» эпосу кыргыз тилин өнүктүрүүдөгү негизги өзөгү болгон. «Манас» Кыргыздын тарыхта белгилүү кол жазмасы болбогондугуна байланыштуу көчмөн калктын оозеки чыгармасы катары келип кыргыздын жазуусу, көркөм искусствосу жана театры болуп эсептелинген. Манас - кыргыздын атактуу улуттук сабагы болуп келген. Кыргыз тили- азыркы учурда так илимдерди, экономикалык изилдөө жүргүзүүдө өзүнүн жетиш-сиздигин көрсөттү, себеби кыргыз тилинин лексикасы жана стилистикасы жетишсиз. Ошентсе дагы мектептерде, университетте кыргыз тилинде так илимдер экономика боюнча сабак берилүүдө, бирок кээ бир сөздөр мисалы: «президент», «физика» «экономика», «университет» окшогон сөздөр эл аралык терминдер катары кыргыз тилине түздөн-түз өтөт.

Лексиканын жетишсиздигинен чет тилден алынган сөздөр көп кыйын-чылыктарды алып келет. Көп жыл мурун кыргыздар орусча аталыштын бардыгын кыргызча которгонго аракет кылышкан. Семантикасы так эмес болуп өтүлгөн бул өзгөрүүлөр ийгиликсиз болгон. Орус тили өзүнүн статусун кабыл алды жана экинчи мамлекеттик тил болуп эсептелди. Бирок ал кыргыздын деңгээлине толуккандуу иш жүзүнө ашырылган эмес. Илимий терминдердин жетишсиздигине байланыштуу студент-тер илимий изилдөөлөр аннотацияларын кыргыз тилинде жазууга милдеттүү. Тилдин келип чыгуу жана өнүгүү процесси Орто Азияда өтө оор болгон. Байыркы маданият жана жазуулары орто кылымда эле перси тил - фарс байыркы тилдердин негизинде бүгүнкү күнгө жеткирилген. Иран-фарси тилдеринин катарына таджик тили кирет.

Араб согушу, араб халифатынын пайда болушу, эң негизги мусулман-чылыктын таралышын Орто Азияга араб тилин алып келди, ал куран тили. Монгол согушу тилге эч кандай өзгөрүү алып келген жок. Чынгызхандын империясында эле жазуу пайда болгон ошол, монгол тили расмий тил катары колдонгон Тибеттен келген буддистик текстте гана кеңири колдонушкан. Орто Азиянын жашоочулары түрк уруулары менен түрк тилин таанышкан. Араб тили азыркы учурда артта калып баратат, бирок көп өлкөлөрдө мурунку араб лексикасы, араб алфавити сакталган.

Он алтынчы кылымда Россия согушунун башталышында Орто Азиянын гүлдөп өнүккөн, илимдин очогу болгон аймак өтө төмөндөп кеткен. Көп элдер билимсиз болушкан, ошол учурда мусулмандар Самаркандда, Бухарада, Хорезимде, Ходжентте, тил жагынан өтө кедергиге учурады анын негизги себеби болуп элдин билимсиз болгондугу. 1930 жылы араб алфавити жергиликтүү тилге которулган. Башында Турцияда латын алфавити кирген, андан кийин славяндык – кириллица киргизилген. Азыркы учурда орус тили Орто Азияда кеңири таркалган. Бирок ал өзүнүн таасиринин бир бөлүгүн сактап кала алды, ал улуттар арасындагы байланыш каражаты гана болуп эсептелбестен, ал орус тилине жана дүйнөлүк маданиятка киришүүчү ачкыч болуп эсептелет. Акыркы эки он жылдыкта дүйнө жүзүндө улуттук экономиканын негизги көйгөйлөрү аныкталды.

**ТАБИГЫЙ, ТАК ЖАНА КООМДУК
ИЛИМДЕР МАСЕЛЕЛЕРИ**

Искусстволук түрдө жаралган тил дүйнөлүк байланыштын ордун баса алган жок. Азыркы болуп жаткан тилдер 20-кылымдын илимий техникалык прогресси менен байланышкан жаңы лексикаларды кабыл алууга таасирин тийгизди. Андан сырткары искусстволук түргө түзүлгөн тил эч кандай маданиятка жол ала алган жок. Анда англис тили бир нече өнүккөн мамлекеттерге эшик ачты.

Орус тилин жана өз тилин өнүктүрүү КМШ өлкөлөрүндө улуттук билим тармагын өнүктүрүүгө эң керектүү. Азыркы өлкөлөрдө улуттук билим тармагын өнүктүрүү эң зарыл экендигин тастыктоонун кереги жок.

Анча чоң эмес же болбосо, анча өнүкпөгөн тилдерге негизги чоң эмгек болуп, интернетти өнүктүрүү жана жалпы компьютерлештирүү болуп саналат.

Эгерде жалпы КМШ өлкөлөрү жөнүндө айтсак, бул учурда компьютер-лер өлкөсү болуп Белоруссия эсептелет.

Ал эми баарыбызга белгилүү болгондой, азыркы учурда Евросоюзда расмий тил жок. Англис тилине – француздар макул эмес, француз тилине – немецтер, немец тилине - француздар менен италиялыктар. Евросоюзда бардык тилдер бирдей жана бардык документтер 27 тилде чыгарылат. 2006–жылы Евросоюзда 800 котормочу жана 200–300 синхрондук котормочулары келишимдин негизинде иштешет. Документтерди которуу боюнча Евро-союз жылына 1 млрд. АКШ долларынан ашык коротот.

Ал эми Кыргызстанда Республиканын 80 % орус тилиндеги газета, журналдар менен камсыздалган. Жада калса, Ош областында 14 белгилүү газеталарынын төртөө гана кыргызча чыгарылат. Борборубузда белгилүү газеталар «Вечерний Бишкек», «Слово Кыргыз-стана», «Республика», «Блиц Инфо» жана «Лимон» орус тилинде чыгарылат. Көптөгөн объективтүү себептердин негизинде көптөгөн техникалык терминдер Кыргызстанда орус тилинде берилет.

Эгерде өзүнчө тилдер кезиксе аларды которууда дайыма «Терминкомдун» сунушталган кеңештери менен дал келе бербейт.

Азыркы учурда кыргыз илимий терминологиясынын көйгөйлөрү төмөндөгү себептер менен аныкталат:

- жаңы лексикалык бирдиктерди талап кылуучу, жаңы түшүнүктөрдүн пайда болушу жана экономикалык илимдин тез өнүгүшү;
- кыргыз тилинин, экономикалык терминдер менен активдүү толтурулушу;
- азыркы экономикалык терминдер менен кыргыз тилинин азыркы абалынын дал келбестиги;
- кыргыз илимий тилинде азыркы теманын төмөнкү деңгээлде иштелип чыгышы;
- экономика чөйрөсүндө профес-сионалдык котормочулардын сапаттуу-лугун жогорулатуу.

Кыргыз Республикасынын экономика-лык терминологиясы активдүү жана эволюция өнүгүү абалында турат. Тил өзүнүн мыйзамдары менен өнүгүп жатат, ал азыркы экономикалык илимдердин тармактарына жооп бергенге аракет кылат жана ал ушул убакка тиешелүү кеңешмелерди жаратат.

Коюлган максаттарды аткаруу үчүн төмөндөгү маселелерди иш жүзүнө ашыруу керек:

- экономикалык терминдин жалпы мазмундук мүнөздөмөлөрүн аныктоо жана теоретикалык жана кыргыз тилинин экономикалык терминологиялык – талдоонун методикалык негиздеринин өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
- кыргыз тилинин экономикалык терминологиясын талдоо, мүнөздөмөлөрүн аныктоо жана аларды терминдердин жыйындысы катары эмес терминологиялык система катары колдонулушу;
- Кыргыз Республикасынын улуттук тилиндеги терминологиясынын ордун аныктоо;

**ТАБИГЫЙ, ТАК ЖАНА КООМДУК
ИЛИМДЕР МАСЕЛЕЛЕРИ**

- мурунку терминди алып барууда өзгөчөлүктөрү менен анын айырмачылыктарын аныктоо;
- азыркы учурдагы кыргыз экономикасынын терминологиясынын эң негизги тарыхый булактарын аныктоо;
- кыргыз тилинин экономикалык терминологиясын толтуруунун негизги ыкмаларын аныктоо;
- кыргыз – экономикалык термин-дердин лексика-семантикалык, сигмати-калык өзгөчөлүктөрүн жазуу жана талдоо;
- жалпы экономикалык терминдердин мазмунун туура жана так жеткирүү.
- экономикалык терминдерди которууда терминдердин дал келүүсүнүн структуралык түрүн аныктап, тактоо жана которуу.

Жогоркудагы маселелер аткарылганда гана, бир аз да болсо кыргыз терминологиясында жылыштар болот деп ойлойм.

Адабияттар

1. Юдахин К. Орусча-кыргызча сөздүк. 2 том. – Бишкек, 1996.
2. Дыйканова Ч. Кыргыз тилин үйрө-нөбүз. – Бишкек: Сорос–Кыргызстан, 1997.
3. Жусаев Ж. Кыргыз тил. – Бишкек, 2000.
4. Сатышева Г., Мусакеева М. Кыргыз тил. – Б., 2001.
5. Рыспаев С. Абылаева Н. Кыргыз тил. – Бишкек: Мектеп, 1991.